N. SZABÓ JÓZSEF

Magyar történészek a II. világháború utáni nemzetközi tudományos életben és a kultúrdiplomáciában (1945–1948)

(A történészek sajátos szerepe) A II. világháború után más kutatókhoz hasonlóan a történészek számára is fontossá vált a háború miatt megszakadt tudományos kapcsolatok újrafelvétele, illetve a korábban nem lévő együttműködések kiépítése. A történészeknek a nemzetközi tudományos életben való részvétele azonban több volt, mint tudományos kérdés, tevékenységük fontos nemzetpolitikai feladattá is vált. A nemzetközi elszigeteltség idején a magyar politikai és szellemi elit egy része – köztük a történészek – minden etikailag és morálisan igazolható lépést megtesznek annak érdekében, hogy a magyarság pozícióit javítsák. Az elit más csoportjaival összehasonlítva a történészek igen fontos szerepet kapnak a kultúrdiplomáciában a II. világháború utáni magyarság-kép formálásában.

A történészek és a történettudomány kiemelt kultúrdiplomáciai preferálása azzal hozható összefüggésbe, hogy a történettudomány, mint kelep-európai „ideológikus" tudomány meghatározó a térség népei nemzeti tudata átalakításában. A történész és a történettudomány érveket szolgáltathat és szolgáltat a politika és a döntéshozók számára, állásfoglalásával, tudásával, nemzetközi kapcsolataival segítette és segíthette a magyarság és a különböző – esetenként korábban ellenséges, illetve kapcsolatban sem álló – népek találkozását. A kultúrdiplomácia abban reménykedhetett, hogy a nemzetközi szereplések révén javíthatja az ország politikai pozícióit, és ezáltal Magyarország könnyebben integrálódhat az új világrendbe. Abban is bíztak, hogy a történettudomány kutatási eredményei, azok publikálása egyértelművé teszi, hogy a Kárpát-medence népeinek nemcsak a múltja közös, hanem a jövőjük is.

A fenti megfontolások miatt a korszak több történésze aktív szerepet játszott azoknak a civil szervezeteknek, elsősorban baráti és művelődési társaságok alapításában, amelyek célul tűzték a népek közeledésének elősegítését, az ellenséges viszony megszüntetését, a hamis magyarság-kép felszámolását, egy új világ megteremtését. A történészek közül sokan azért is aktivizálódtak és próbáltak szerepet vállalni a háború utáni világ humanizálásában, nehogy megismétlődjenek a múlt tragédiái. A múlt ismeretében látták a nemzetet fenyegető „új" veszélyeket, ezért is keresték a kitörési pontokat. Nem véletlen, hogy a történészek Magyarország rossz nemzetközi megítélése időszakában a magyarság szempontjából az új világhelyzetet meghatározó országok irányában tették a legtöbb kezdeményezést. Abban bíztak, hogy a tudományos rendezvények, a személyes találkozók, az új és pozitív benyomások hozzájárulhatnak az előítéletek és a hamis tudat megszűnéséhez. Arra is gondoltak, hogy a történettudomány segítségével sikerül a szomszédos népek hamis tudatát, illetve a nyugati országok rossz magyarság-képét módosítani. Abban is reménykedtek, hogy a magyar történelem külföldi megismertetése hozzájárul a népek közti megértéshez, a maga szerény eszközeivel elősegíti a világ humanizálását és jobb helyzetet teremt a magyarság számára az új világrendet létrehozó békeszerződésnél. A Kárpát-medencei népek történelmi múltjának tudományos feltárása már a harmincas évek második felében több kutatóban felmerült. A demokratikus magyar szellemi elit egyes tagjaiban, így mindenekelőtt a történész Kosáry Domokosban már 1936-ban, franciaországi ösztöndíjas tartózkodása idején

megfogalmazódott az elképzelés, hogy ki kellene dolgozni a dunai népek összehasonlító történetét. Úgy vélte, hogy e módszer különösen alkalmas volna az egymással vitában álló, ám sokban hasonló dunai nemzetek törtnetének tanulmányozásához. A közös vonások megrajzolására 1941-ben a Teleki Intézet Történettudományi Intézetének igazgatója, Deér József a helyettesének felkért Kosáry Domokost arra ösztönzi, hogy dolgozza ki az Intézet szerkezeti felújítását. Kosáry ekkor elérkezettnek látta a pillanatot, hogy intézményes keretek között valósuljon meg a kelet-közép-európai népek összehasonlító történetének kutatása. Ennek megfelelően javasolta a délszláv, román, szlovák stb. referenciák szervezését. Az Intézet több Kárpát-Európa összejövetelt tartott, ahol a Kárpát-medencei kutatókon kívül nyugat-európai történészek is megjelentek. 1941-től Kosáry és köre a hitleri agresszió hatására egyre határozottabban kezdte felismerni, hogy a nacionalizmus minden formájától meg kell szabadulni és ezért a kelet-európai népek közös problémáit igyekezett előtérbe állítani. Egyidejűleg próbálták előmozdítani az együttműködést az érintett nemzetek történészei között. Arra a megállapításra jutottak, hogy kivitelezhető egy Kelet-Közép-Európa összehasonlító történetével foglalkozó kutatás, egy francia nyelvű folyóirat létrehozására, valamint egy könyvsorozat indítása.[1]

A történészek „közszereplései" mögött szakmai-tudományos szempontok mellett ezért elsősorban kultúrdiplomáciai megfontolások húzódnak. Nem volt véletlen, hogy a magyar történészek egyes országokat preferáltak, másokat diszpreferenciában részesítettek. A tisztán tudományos szempontokat azoknál az országoknál érvényesítették, amelyeket a magyar kutatók tradicionálisan látogattak, illetve a történettudományi és levéltári kutatások potenciális bázisainak számítottak.

(Magyar–szovjet viszony) A magyar történészeknek a szovjet történettudományhoz és a szovjet történészekhez való viszonyát 1945-től kettősség jellemezte. Egyrészt a szaktudományok együttműködésének a megteremtése, egy olyan új viszony, amelyből egyaránt profitálhatnak mind Magyarországon, mind pedig a Szovjetunióban. Ennek a kapcsolatnak azért is lett volna nagy jelentősége, mert a két világháború között politikai okok miatt nem volt lehetőség egymás kutatási eredményeinek a megismerésére. A magyar–szovjet történész kapcsolatok kiépítésének így fontos szempontja volt, hogy a szakmai együttműködést lehetővé tegye. A tudományos együttműködést kezdeményezők a kölcsönös elzártság miatt ekkor még nem voltak kellően informálva a sztálinizmusnak a történettudományra kifejtett negatív hatásáról.

A történészeknek a magyar tudományos életet gazdagító hatása mellett azonban fontos politikai missziós szerepet is vállalniuk kellett. A magyar történettudomány és a történészek külpolitikai „küldetése" szovjet vonatkozásban azért bírt rendkívüli jelentőséggel, mert az 1945 után formálódó bipoláris világban az egyik vezető hatalom, a Szovjetunió a magyarságra nézve a térségben hosszú távon mindent eldöntő tényezőnek tűnt. A korszak nemzetközi szintű magyarság-kép formálása szempontjából ezért nagy fontosságra tesz szert a Szovjetunió. Magyarország számára ugyanis nem volt közömbös, hogy hogyan viszonyul az országhoz egy világhatalom, sikerül-e a rólunk kialakított negatív magyarság-képet módosítani, illetve a szovjet vezetők előítéleteit csökkenteni.

A politikai realitások felismeréséből indultak ki azok a történészek is – mindenekelőtt Alföldi András és Szekfű Gyula –, akik 1945 tavaszán szerepet vállaltak a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok elmélyítését elősegítő szervezet, a Magyar–Orosz Művelődési Társaság előkészítésében, majd a szervezet munkájában.[2] 1945-ben a történészek jelen vannak mindazokban a kezdeményezésekben, utazásokban, amelyektől a magyarság, illetve a tudomány pozícióinak javulását remélték. A magyar tudósok háború utáni első nemzetközi szereplésére is a Szovjetunióban

került sor, ahol egy öttagú delegációban két történész, Szekfű Gyula és Domanovszky Sándor is helyet kapott. A magyar szellemi elitet 1945 júniusában meghívták a Szovjet Tudományos Akadémia (SZUTA) fennállásának 220. évfordulójára rendezett ünnepségekre. A moszkvai akadémiai ünnepség jelentőségét növelte, hogy a háború után ez volt az első jelentős nemzetközi tudományos tanácskozás. A háborút vesztett Magyarországról meghívott tudós küldöttség valamennyi tagja nagy jelentőséget tulajdonított a kapcsolatfelvételnek, és elismerően nyilatkozott a SZUTA vendégszeretetéről és a szovjet tudomány eredményeiről.

Szekfű Gyula, a két világháború közötti időszak vezető történésze a magyar tudomány elsőrendű érdekének tartotta, hogy megismerje a szovjet tudomány eredményeit.[3] Szekfű igen pozitívan értékelte, hogy semmi nyomát nem tapasztalta annak, hogy ők a legyőzött Magyarországból jöttek. Úgy látta, hogy éppen olyan egyenjogúságot élveztek, mint a Szovjetunió szövetséges országaiból érkezett tudósok. A látogatás kapcsán Magyarország jövőjét illetően az a vélemény alakult ki benne, hogy a II. világháborút lezáró helyzet nem hasonlítható össze a török világ Kelet–Nyugat ellentétével.[4] Domanovszky Sándor művelődéstörténész moszkvai látogatása után egyenesen kívánatosnak tartotta, hogy a fiatal magyar kutatók ellátogassanak a szovjet tudományos intézetekbe és biztosítsák a szovjet tudományos eredmények átvételét. A magyar–szovjet kapcsolatok kiépítésével kapcsolatosan Domanovszky felhívta tudóstársai figyelmét arra, hogy az Országos Ösztöndíjtanács már 1940-ben is javasolta ösztöndíjasok Szovjetunióba küldését.[5] Domanovszkynak alkalma volt arról is tárgyalni, hogy miként kellene felvenni a szellemi kapcsolatokat. Rámutatott azokra a történelmi kutatási témákra, amelyeket az állami levéltárak anyagából kellene feldolgozásra kitűzni. Különösen fontosnak tartotta a magyarság eredetére és a rokon népek megismerésére vonatkozó kutatási lehetőségek kihasználását.[6]

A Szovjetunióban járt történészek mellett a magyar–szovjet tudományos kapcsolatok kiépítését és bővítését a magyar tudományos életben mások is kívánatosnak és fontosnak tartották. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének 1945. szeptember 7-én a magyar tudomány jövőjéről rendezett tanácskozásán Kosáry Domokos például a Szovjetunió tudományos életének a megismerését és az újonnan megnyíló lehetőségek minél jobb kihasználását javasolta.[7] A magyar tudomány egy esetleges együttműködésből elsősorban két területen profitálhatott. A természet- és műszaki tudományok, valamint az őstörténeti-régészeti kutatások területén. A magyar kezdeményezésekre a szovjetek a természet- és műszaki tudományok területén 1945-ben nem mutattak különös érdeklődést.

A potenciális magyar–szovjet kapcsolatok, így a tudományos együttműködés területén reményre jogosított, hogy 1945. szeptember 25-én a Szovjetunió felvette a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.[8] A diplomáciai kapcsolatok kiépülése után Szekfű Gyula sokat tett, illetve próbált tenni a kulturális és tudományos együttműködés kiszélesítése érdekében. Tette ezt azért is, mert a magyar fél kezdettől érdekelt volt az együttműködés megteremtésében. A magyar kormány szívesen látta volna azt is, ha szovjet egyetemi tanárok előadások céljából felkeresnék Magyarországot. Viszonzásul ugyanakkor szívesen küldtek volna előadások tartására magyar tudósokat.[9] A magyar tudománypolitikának azt a célkitűzését, hogy a magyar és a szovjet őstörténet és régészet területén együttműködés alakuljon ki a szovjetek kezdetben pozitívan fogadták. A Szovjetunió kulturális vezetői is tisztában lehettek azzal, hogy egy ilyen együttműködésnek különös jelentősége lehet a finnugor nyelvészet, a turkológia és a magyar őstörténeti kutatások szempontjából. A Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Egyesülete (VOKSZ) megígérte, hogy különös gondot fordít erre a kapcsolatteremtésre, amit annál is könnyebben megtehet, mert a Szovjetunióban élő rokon népek tudományos intézményei, kulturális tényezői részéről is felmerült az óhaj, hogy a magyar kutatókkal összeköttetést teremtsenek.[10]

1945–1946-ban a tudományos kapcsolatok nemcsak a természet- és műszaki tudományok, de a történettudományok területén sem bontakoztak ki. Nem jött létre a tudósok együttműködése sem. 1945-ben ígéretesnek tűnt ugyanakkor a tudományos kiadványok cseréje. A szovjet könyvek magyarországi hiányát a szellem emberei és a kulturális vezetés nagyon hiányolta. Már 1945 nyarán megkezdték a Szovjet–Magyar Bibliográfiai Központot szervezni. Magyarországon azt is kutatták, hogyan és miképpen volna lehetséges a tudományos könyvek és folyóiratok cseréje.[11] A szervezés eredményes volt, mert a magyar–szovjet bibliográfiai központ felállítása megtörtént.[12] Az Országos Magyar Könyvtári Központ fel is vette a kapcsolatot az Állami Lenin Könyvtárral, azonban a tényleges könyvcsere megindulása váratott magára.

A magyar–szovjet tudományos könyvcsere megteremtése érdekében igen sokat fáradozott Szekfű Gyula. 1946. május 28-i követi jelentésében Szekfű még arról számolt be, hogy a tudományos könyvcsere dolgában ígéretesnek mondható megállapodás jött létre a SZUTA alelnökével, Volgin akadémikussal, valamint az Akadémia Történettudományi Intézetének vezetőjével Grejkov professzorral. A megbeszélésen megígérték, hogy csereképpen rendelkezésünkre fognak bocsátani minden olyan könyvet, amelyet Magyarország a magyar tudomány működéséhez szükségesnek tart. Miután mind a szovjeteket, mind a magyarokat a történeti, őstörténeti, néprajzi és archeológiai kutatások érdekelték, a csere ezen könyvekre korlátozódott, de később kiterjeszthető volt más tudományokra is. Szekfű Gyula a szovjet tudományos tényezőkkel folytatott megbeszéléseken ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy az MTA, Történelmi Társulat, az egyetemi Hungarológiai Intézet és az egyetemi nyomda a csere keretében elküldi a I. világháború után megjelent kiadványaikat.[13]

A VOKSZ-delegáció 1946. júniusi budapesti tárgyalásai idején – az Országos Könyvtári Központ már érintkezésben volt a Lenin Könyvtárral – ígéretet tettek arra vonatkozóan, hogy közvetítik azt a kérést, hogy lehetőleg teljes bibliográfiát bocsássanak az Országos Könyvtári Központ rendelkezésére.[14] Szekfű Gyulának az a javaslata, hogy a tudományos kiadványok cseréjéhez a magyar intézetek, egyetemek közvetlenül forduljanak a szovjet partnerekhez, a magyarok számára nem volt járható út.[15]

A magyar részről ambicionált könyv- és kiadványcsere is inkább egyoldalú próbálkozás volt. Alátámasztja ezt az is, hogy a békeszerződés utáni magyar–szovjet akadémiai tárgyalásokon nyilvánvalóvá vált, hogy a SZUTA elnöke nem helyezett súlyt arra, hogy az MTA ugyanolyan számú könyvet küldjön cserébe.[16] A szovjetek tartózkodása miatt kezdetben ígéretesnek tűnő területen sem történt lényeges áttörés. A szovjet hatalmi szempontoknak alárendelődött a tudomány. A magyar részről elsődlegesen tudományos szempontból kezdeményezett kiadványcsere is politikai dimenziót kapott. Változás csak a nemzetközi viszonyok „letisztulása" és a magyar belpolitikai helyzet „egyértelművé" válása után következett be. 1947 februárjában aláírták a békeszerződést, ami a szovjet jelenlétet hosszú távon garantálta, a tavasz folyamán pedig kiszorították a kormányból a polgári alternatívát képviselő erőket. Az „új" helyzetben, 1948-tól már módosul a szovjet tudománypolitikának Magyarországgal kapcsolatos orientációja. A fordulat után már kibővül a magyar és a szovjet történészek közti együttműködés, de itt már nem a kapcsolatok kiépítését kezdeményező kutatók dominálnak.

(Magyar–román kapcsolatok) A magyar kultúrdiplomácia és tudománypolitika elsődlegesen politikai okokból tartotta fontosnak a szomszédos országok tudósaival való jó viszony és együttműködés kiépítését. A magyar kül- és kultúrpolitikai vezetés helyesen ismerte fel, hogy a világra nyitás csak a szomszédokon keresztül, a történetileg kialakult problémák rendezése révén lehetséges. A magyarságnak a szomszédos népekkel kialakí-

tandó kultúrdiplomáciai koncepciójából következett, hogy a magyar–román kapcsolatok alakításában a történészeknek fontos szerepük lesz. A történeti kutatások, a román történelem és kultúra, valamint magyar és román nép kapcsolatának feltárása érdekében létesült a debreceni Román Intézet is.

A két nép közeledését kívánta szolgálni az 1945. szeptember 21-én alakult Magyar–Román Társaság. A Társaság elnöki tanácsában és választmányában több történész is szerepet vállalt. A vezetésben ott találjuk Szekfű Gyula mellett Alföldi Andrást, Hajnal Istvánt, Domanovszky Sándort és Kosáry Domokost. A szervezet céljául fogalmazta meg, hogy a Magyar–Román Társaságnak kell tudományosan, a szellem fegyverével tudatosítani és érthetővé tenni a két kárpát-medencei nép egymásra utaltságát, azt a közös történelmi múltat és földrajzi adottságot, amelyekből nyilvánvaló, hogy egymás nélkül a két nép nem élhet. Nem véletlen, hogy Kosáry a Társaság fontos nemzeti-politikai szerepét emelte ki felszólalásában.[17]

A Magyar–Román Társaság létrejötte után rendkívüli aktivitást tanúsított. A térség és a két ország tudományos együttműködését volt hivatva szolgálni az a kezdeményezés, amit a Teleki Intézet támogatásával a Magyar–Román Társaság még 1945-ben kieszközölt: a Pázmány Péter Tudományegyetem tanári kara meghívást küldött négy román tudósnak vendégelőadások tartására.[18] 1945 novemberében a Magyar–Román Társaság és a Teleki Intézet – mindenekelőtt Kosáry Domokos és Benda Kálmán igazgatóhelyettesek támogatásával és saját pénzükön való bevásárlással – két láda történettudományi, szociológiai, művészettörténeti és irodalmi művet gyűjtött össze, amit a Társaság Bukarestbe vitt.[19] A sorsközösség fontosságát húzta alá a Magyar–Román Társaság 1946. február 21-én a Györffy Kollégiumban Hajnal István elnökletével tartott ülése is. A rendezvény jelentőségét növelte, hogy ott voltak a legkülönbözőbb politikai irányzatok képviselői és a szellemi elit reprezentánsai. A felszólalók többsége rámutatott arra, hogy a magyar és a román nép kultúrájában sok a rokon elem, ezért érdekeiknek és törekvéseiknek is azonosnak kell lenniük. Azonban arra is figyelmeztettek, hogy a magyar és román kibékülésnek még rengeteg akadálya van. A két nép közeledését elősegítő hozzászólásában Kosáry Domokos kifejtette a Duna-medence népei egyenjogúságának tételét. Eszerint nincs vezető nép és vezetett a Duna-medencében, csak egyforma, egyenjogú kis népek vannak, akiknek meg kell találniuk egymást.[20] A Teleki Pál Tudományos Intézet tudóscserét is kezdeményezett. Szívesen látott volna egy-két román kutatót intézetében, felajánlva a román kutatóknak az Intézet kiadványában való megjelenés lehetőségét. Viszonzásul azonos számú magyar kutató publikációjának a Balkán Intézetben való elhelyezésére gondolt. A Teleki Intézet kívánatosnak tartotta azt is, hogy különböző magyar tudományos intézetekkel a megfelelő román intézetek kiadványcserébe lépjenek.[21]

A magyarság irányában toleráns Gróza Péter vezette Romániával sokoldalú kapcsolatok épültek ki. Fontos lépések történtek a romániai magyarság kulturális és politikai jogai biztosítása érdekében is. A jó viszonyt azonban megzavarta a párizsi békekötés körül kibontakozó román sovinizmus újbóli jelentkezése. Magyarországon látták a gyűlölködés népekre kiható veszélyét, ezért megpróbálták ellene felvenni a küzdelmet. A magyar szellemi élet kiválóságai – köztük több történész – érezték a felerősödő román nacionalizmus miatt keletkezett veszélyt. Az elit most sem vonult elefántcsonttoronyba, a szükséges felelősségvállalás nem maradt el. A magyar tudósok, írók és művészek felléptek a sovinizmus ellen és hitet tettek a magyar–román barátság mellett. Az értelmiségi elit képviselői – köztük Alföldi András, Hajnal István és Kosáry Domokos történészek – felszólították a magyar–román barátság híveit, hogy emeljék fel szavukat a sovinizmus és a gyűlölködés ellen és küzdjenek a haladásért és a két nép alkotó együttműködéséért.[22] Az egészében pozitívan értékelhető Gróza Péter-féle irányvonal utáni negatív tendenciák egy elsődlegesen politikai szempontok

által inspirált együttműködést ellehetetlenítették. A totalitárius rendszerek kiépítése utáni magyar–román együttműködést már a „közös" internacionalista érdekek alapján sikerült megteremteni.

(Ausztria sajátos helyzete) A háború utáni politikai környezetben a német kultúrához való viszony a magyar kultúrdiplomácia egyik legbonyolultabb és legkényesebb problémája volt. A nemzetközi németellenesség idején, Magyarországon sem jósoltak hosszú ideig nagy perspektívát Németországnak. A fasiszta Németország bűne ellenére azonban a világkultúra elképzelhetetlen volt a német kultúra és tudomány nélkül. Ebben a helyzetben feltételezhető volt, hogy a német kultúrát Ausztria, illetve Bécs fogja reprezentálni. A II. világháború után úgy látszott, hogy Németország nemzetközi kulturális és tudományos pozícióinak elvesztése miatt Bécs nemcsak a német kultúrát illetően fog meghatározó kultúrpolitikai missziót betölteni, hanem olyan centrummá válhat, amelyre csak Európa kevés kulturális központja vállalkozhat.

Az osztrákok is mindent elkövettek, hogy Bécs kultúráját újra felépítsék. A háború befejezése után első naptól kezdve nem szűnt meg kifelé és befelé egyaránt hirdetni, hogy az osztrák fővárosnak, Ausztriának létjogosultsága a magas, az egész világ előtt ismert kultúrájában rejlik. A felszabadulás, a háború befejezése azonban Ausztriában is identitászavart idézett elő. Az újrakezdést a győztesek segítették, a fasizmus maradványainak a felszámolását a szövetséges ellenőrző bizottság ugyanakkor különös szigorral végezte.[23] Magyarország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a jól működő bécsi Magyar Kulturális Intézet képes volt a Bécsben kibontakozó szellemi együttműködésbe bekapcsolódni. Egy olyan intézettel rendelkezett, amelynek könyvtára is, kiépített kapcsolatai révén, döntően hozzájárulhatott a magyar kulturális törekvések megismertetéséhez. A magyar kultúra háború alatt Bécsben maradt képviselői mindenekelőtt Miskolczy Gyula történész-levéltáros, az intézet főigazgatója mindent elkövetet a kulturális pozíciók megtartása és lehetőleg újabbak kiépítése érdekében.

Miskolczy Gyula a bécsi Collegium Hungaricum 1935-től kinevezett vezetője már 1945 tavaszán felvette az érintkezést a kultúrkapcsolatok kiépítése érdekében az osztrák kulturális vezetéssel.[24] Miskolczy Gyula kultúrdiplomáciai ténykedése mellett már 1945 tavaszán megkezdte előadásait a Bécsi Egyetemen, aminek művelődéspolitikai jelentőségén túlmenően felsőoktatási és tudománypolitikai fontossága is volt. Bécsben ugyanis 1945-ben 90 professzort függesztettek fel, így Miskolczy professzor az osztrák egyetemi történelemoktatásban hézagpótló szerepet töltött be.[25] Miskolczy Gyula mellet Paulinyi Oszkár levéltáros ugyancsak céltudatosan képviselte a magyar érdekeket. Paulinyi közreműködésének köszönhető, hogy az állami levéltár igen értékes „Hungarica" sorozata sértetlenül került vissza vidéki rejtekhelyéről, ahová a bombázások elől menekítették.[26]

Miskolczy Gyula már 1945 júniusában úgy látta, hogy a közeli hónapokban esedékessé válik Magyarország kulturális kapcsolatainak a felvétele Ausztriával. Miskolczy szerint kívánatos lenne a kulturális kapcsolatokat is szorosra fűzni, és a magyar kulturális intézeteket a kulturális csere minden ágazatában (tudomány, irodalom, könyvkiadás, zene stb.) központtá tenni és a magyarság pozícióit erősíteni. A főigazgató ugyancsak fontosnak tartotta, hogy Magyarország kulturális pozícióit az egyetemeken, a levéltáraknál minden eszközzel fenntartsa. Felfogása szerint a bécsi Magyar Intézet a magyar kultúrának páratlan előjogokat és kisugárzási lehetőségeket nyújthat.[27]

A magyar kormányzat is tisztában volt Bécs új szerepével, ezért a VKM miniszter 1945. október 31-én megbízta Miskolczy Gyulát azzal, hogy hivatalos kapcsolatokat tartson fenn az osztrák szervekkel. Hosszas tárgyalások után Miskolczy és az osztrák fél arra a megálla-

podásra jutott, hogy Ausztria kormánya hallgatólagosan érvényesnek ismeri el az 1926-os és 1934-es szerződéseket és a magyar hivatalos kiküldettek működését nem gátolja.[28]

Az egyetemes és osztrák kultúra összefüggéseit jól ismerő Miskolczy Gyula Bécs kultúrdiplomáciai jelentőségét mindenekelőtt a szomszédos országokban élő magyarság szempontjából tartotta meghatározónak. Példaként említette, hogy az 1920-as években a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyesülete tagjainak jelentékeny részét az utódállamokban élő magyar egyetemi hallgatók szolgáltatták. Ezek a fiatalok országaikból még elemi ismereteket sem hoztak a magyar kultúráról, a magyar irodalomról, művészetről és történelemről, ezért a bécsi egyetemi éveket használták fel ismeretük pótlására. Miskolczy úgy ítélte meg, hogy Bécs kiemelt fontosságát a II. világháborút lezáró békekötés után is fenntartja és ugyanolyan kulturális missziót fog betölteni, mint Trianon után. Végkövetkeztetése az volt, hogy Bécs azt a nagyon fontos kultúrpolitikai szerepet fogja játszani, amelyre Európa egyetlen kulturális központja sem vállalkozhat.[29]

Miskolczy Magyarország nyugat-európai kultúrdiplomáciai orientációja alakítása szempontjából is Bécset tartotta kiindulópontnak. Az volt a meglátása, hogy bármenynyire üdvös a nagyhatalmakkal felvenni a közvetlen érintkezést, mégsem lehet megakadályozni, hogy ezek az idegen kultúrák Bécsben vegyenek fel olyan arculatot, amely Európa délkeleti részén lakó népek hagyományának, művelődési fokának megfelelnek. Végső következtetése: a francia vagy angol kultúrával való kapcsolatban sem kerülhetjük meg Bécset. Egyszerűen azért, mert ezek a nagyhatalmak így gondolják el kultúrájuk kisugárzását.[30] Miskolczy szerint Magyarország pozícióját Bécsben mindenképpen tartani kell, mert az még fontosabb, mint a múltban bármikor volt. Miskolczy arra is rámutatott, hogy az Ausztriához fűződő viszony több egy bilaterális kapcsolatnál, mert ennél az együttműködésnél tekintettel kell lenni arra is, hogy a kulturális tényezők nemcsak Ausztriával, hanem Svájccal és az egész német nyelvterülettel való kulturális kapcsolatokat is szolgálja.[31]

Miskolczy Gyula az ország nemzetközi megítélése és az elszigeteltségből való kitörés érdekében Bécset a magyar kultúra nagy fontosságú centrumává kívánta fejleszteni. Úgy látta, hogy a történelmi múlt és a kulturális szerződések alapján az Ausztriához fűződő viszony egy különleges viszony, amit tovább kell fejleszteni. Miskolczy részéről Bécs kultúrdiplomáciai fontosságának komplex megközelítése abból is látható, hogy a Habsburg Monarchiához fűződő négy évszázados osztrák–magyar kapcsolat mellett a Trianon utáni helyzetben a két ország viszonya bármely utódállamnál szívélyesebb volt, és Bécs az utódállami magyarság kulturális és tudományos fejlődésének meghatározó fontosságú központja, a magyar kultúrával való találkozás egyetlen lehetősége. Bécs sajátos szerepe miatt Miskolczy arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos Bécsben működő tudományos intézmények, mint a Pázmáneum, a Magyar Történetkutató Intézet, a Collegium Hungaricum, a Theresianum, és a Magyar Hadilevéltár milyen fontos szerepet játszhatnak a magyar–osztrák kapcsolatok fenntartásában. Arra is figyelmeztetett, hogy milyen potenciális lehetőségei vannak az 1934-ben kötött kulturális egyezményeknek, amelyeknek alapján Magyarországnak lehetősége van vendégprofesszor tartására a bécsi egyetemen, lektorátusokat működtetni a főiskolákon és ösztöndíjasokat kiküldeni Ausztriába, valamint könyvek és kiadványok fordítását elvégezni.[32]

A potenciális lehetőségekből az osztrák–magyar kapcsolatok területén néhány megvalósult, így az ösztöndíjas együttműködésben történt előrelépés. Az Országos Ösztöndíjtanács által 1945. augusztus 23-án kiírt kutatási pályázatok közül a bécsi Collegium Hungaricumba öt, a bécsi Történettudományi Kutatóintézetbe kettő kutató pályázhatott.[33]

A Miskolczy által feltételezett sajátos osztrák szerep kedvezett volna annak a magyar kultúrpolitikai cél megvalósításának, amely Magyarország nemzetközi elszigeteltségének a felszámolását, az ország jó hírének helyreállítását, valamint a világkultúrához való viszony rendezését tűzte ki célul. A Miskolczy Gyula által megfogalmazott koncepció azonban 1945–1946-ban nem számolt azzal, hogy a világ rövidesen kettészakad. A II. világháború után, egy korábbi történelmi tapasztalat alapján úgy gondolta, hogy az utódállamokban élő magyarság a bécsi egyetemeken fogja taníttatni a gyermekeit, ahol a nemzetközi szintű képzés mellett elsajátítják a magyar kultúrát is. 1948 után azonban Bécs nem az európai kisugárzás és összetartozás központja, hanem a két világrendszert elválasztó törésvonal egyik frontvárosa lett.

(Magyar–francia együttműködés) Annak ellenére, hogy a magyar művelődés hosszú századokon át német orientációjú volt, a magyar kultúrának erős kötődése volt a francia szellemi élethez. A mindig megújuló francia kultúrát modellértékűnek tekintő magyar szellemi elit összekötő kapcsot jelentett a francia tudománnyal, többek között a történettudománnyal is. A több mint egy évszázada a két ország eltérő hatalmi-politikai érdekei azonban negatív hatást gyakoroltak a magyar–francia kapcsolatokra. Nem kedvezett az együttműködésnek Trianon. A magyarsággal szembeni ellenséges francia politika dacára Franciaországgal a kulturális kapcsolatok nem redukálódtak egy olyan alacsony szintre, ami Trianon miatt elvárható lett volna. Ennek nemcsak az a magyarázata, hogy a francia kultúrának olyan hatalmas tartalékai voltak, melyek negatív politikai hatásokat kiegyensúlyoztak, hanem az, hogy a magyar politika a kultúrát, kulturális kapcsolatokat stratégiai ágazatnak tartotta. Magyarország a kultúra segítségével próbált a 20-as években kitörni abból az elszigeteltségből, amibe elsősorban a szomszédos országok taszították. A magyar politika egy offenzív kultúrdiplomáciával igyekezett egy más, reális magyarság-képet kialakítani. Ezért is hozták létre a Collegium Hungaricumokat, köztük 1928-ban a párizsi Magyar Intézetet. A Magyar Intézet a magyarság-kép formálása mellett fontos szerepet vállalt a magyar kultúra és tudomány megismertetésében. Ösztöndíjat, kutatási lehetőséget jelentett mindazoknak, akik nem azonosultak a jobboldali tendenciákkal.

Mivel a II. világháború utáni nyugat-európai tájékozódás előterében a francia kultúra állt, ezért a Nyugattal kiépítendő viszonyban a magyar kultúrdiplomácia Franciaországnak szánta a legfontosabb szerepet. Magyarország háború utáni presztízsének helyreállításában, a nemzetközi elszigeteltség megszüntetésében és egy pozitív magyarság-kép kialakításában szintén számított Franciaországra. Magyarország nemzetközi presztízse miatt sokat jelentett, ha valahol nem negatív képet formáltak a magyarságról. Pozitívan értékelhető, hogy a háború után több francia kiadó hajlandó volt Magyarország történelméről reálisan megírt munkákat kiadni. A magyar nép pozitívabb megítélésének kialakítását segítette az 1946-os év egyik legkiemelkedőbb kulturális eseménye a Trois siècles pour la Liberté Hongroise, ses Héros et Martyrs à travers de l'Historie de France. A rendezvény célja volt, hogy a franciaországi köz- és magángyűjtemények francia dokumentumaival, mutassa be a magyar függetlenségi és demokratikus szabadságküzdelmek francia hullámveréseit.

Ugyancsak a magyarságról kedvezőbb vélemények kialakítását célozták 1946 áprilisában azok az ünnepségek, amelyek alkalmat nyújtottak Berliozról, mint a Marche Hongroise szerzőjéről, egyszersmind a magyar szabadságküzdelmek lelkes barátjáról megemlékezni.[34] A magyar kultúrdiplomácia Franciaországgal kapcsolatos koncepciójából következett, hogy a II. világháború utáni tudományos kapcsolatokban fontos szerepet játszottak a történészek. A magyar–francia történész-kapcsolatok nem új keletűek.

A Marc Bloch és Lucien Febvre által képviselt új típusú történetírásnak sok híve volt Magyarországon. Még többen olvasták az Annales d'histoire économique et sociale-t. Az 1945 utáni történészi kapcsolatok kialakításában fontos szerepet játszott a párizsi Magyar Intézet. Az intézet a háború után először Tapié lille-i történészprofesszort kérte fel előadás tartására. Ugyancsak ekkor a Magyar Intézet, René Rancœur, a Bibliothèque nationale de France könyvtárosának kérésére levéltári kutatásokra kérte fel a Teleki Intézetet. René Rancœur Falloux közoktatási reformerrel és annak az Apponyi családdal való kapcsolatával foglalkozott. Értekezésének ezt a részét Kosáry Domokos kérésére felajánlotta a Revue d'histoire Comparée számára.[35]

1947 tavaszán örvendetes volt az érdeklődés, amellyel a franciák a magyar tudomány felé fordultak. A VKM megbízásából, a Centre International de Synthèse Historique 1947. évi kongresszusán résztvevő Elekes Lajos ezért fontosnak érezte ennek az új francia hangulatnak a kihasználását. Ennek érdekében ajánlatosnak tartotta több, szakmájában nevet szerzett magyar kutató kiküldését néhány hónapos tanulmányútra. A tanulmányutak célját Kerekes Lajos elsősorban az érintkezések felvételében, illetve további kapcsolatok kiépítésében látta.[36]

1947 tavaszán több magyar szakmai kiválóság is Franciaországban volt tanulmányúton és konferenciákon. A Centre de Politique Étrangère külpolitikai intézetben Kosáry Domokos képviselte a magyar történettudományt. 1947 áprilisában Eckhardt Sándor a párizsi Magyar Intézetben tartott előadást „Attila dans la légende" címmel. A rendezvény rangját növelte, hogy az elnökséget René Grovet, a francia akadémia tagja vállalta. Továbbá az is emelte az összejövetel presztízsét, hogy jelen voltak Louis Blom, Elie Lambert, Jean-Marie Carré, Digeon, Lirondelle, Borgiu és Cavagna egyetemi tanárok. 1947 áprilisában volt Párizsban a Centre International de Synthèse Duna–Rajna történész kongresszus. Magyarországot Alföldi András, Eckhardt Sándor, Waldapfer Imre és Elekes Lajos képviselete.[37]

1947-ben Eckhardt Sándor Strasbourgban megismételte a Duna–Rajna kongresszuson tartott előadását. Ezen kívül Poitiersben is szerepelt, ahol a magyar szellemi életről nyújtott tájékoztatót. Gabriel Astric egyetemi magántanár pedig a párizsi Magyar Intézetben, L' Université de Paris et de Hongrie médiévale címmel tartott előadást. Ugyanő a lille-i katolikus egyetemen a középkori Sorbonne magyar hallgatóiról adott elő. 1947 májusában Párizsban tartózkodott Alföldi András, ahol a Magyar Intézetben a kelta problémáról értekezett, ahol a tanácskozás elnöki tisztét Raymond Lautié, a Régészeti Múzeum igazgatója látta el. Ugyancsak a Magyar Intézetben szerepelt előadással Kosáry Domokos „Nemzetköziség és nacionalizmus" címmel.[38]

Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy 1945 és 1947 között igen széleskörű szakmai együttműködés jött létre a magyar és francia történészek között, amiből mindkét ország történészei profitáltak, de kiváltképpen a magyar történettudomány gazdagodott. Pozitívan értékelhető az is, hogy több francia kiadó hajlandó volt Magyarország történelméről reálisan megírt könyveket kiadni. Más kultúrdiplomáciai erőfeszítésekkel együtt ezért sokat javul a magyarság imázsa Franciaországban. A történészek együttműködése a magyarságról kialakult képet a franciák körében ugyan megváltoztatta, de a politikai döntéseket nem módosította pozitívan. Nem tudtak jobb helyzetet teremteni a magyarság számára az új világrendet létrehozó békeszerződéssel. Újólag igazolódott, hogy hatalmipolitikai döntéseknél nemcsak az etikai-morális szempontok nincsenek hatással a döntéshozókra, hanem a tudományos érvelés sem.

(Angol–magyar és magyar–olasz kapcsolatok) A magyar történészek II. világháború utáni nemzetközi szerepléseiről megállapíthatjuk, hogy azoknál a nagyhatalmaknál, ahol nem volt negatív magyarság-kép, ott a történészek és a történettudomány a nemzetközi kapcsola-

tokat a magyar és az egyetemes tudomány fejlődését elősegítő szempontok alapján kívánta kiépíteni. A magyar tudománypolitika és a kutatók a háború befejezésétől látták, hogy az ország tudományos felzárkózása és a magyar tudomány és kultúra nemzetközi megbecsülése a sokoldalú kapcsolatok nélkül nem lehetséges. A háború után az is látható volt, hogy a nemzetközi tudományos színvonal elérésének csak akkor van valós alapja, ha Magyarország a legmagasabb szakmai színvonalat elért országokkal veszi fel a kapcsolatokat.

A tudomány jövőjéről 1945. szeptember 7-én a Pedagógusok Szabad Szakszervezete rendezésében tartott tanácskozáson majd minden résztvevő javasolta az angolszász tudományos élettel a közvetlen kapcsolatok kiépítését. A vitában részt vevő Kosáry Domokos a háború előtti magyar–angol kapcsolatok miatt ezt az együttműködést csak továbbfejlesztendőnek minősítette.[39] Az angol tudományos élettel való kapcsolatfelvétel fontosságát jelzi, hogy az Országos Ösztöndíjtanács 1945. augusztus 23-i pályázatában az egész világra szóló 89, intézethez nem kötött ösztöndíj közül 10 Nagy-Britanniába szólt.[40]

Nemcsak magyar kezdeményezés történt, de az angol érdeklődésre is utal, hogy 1946 második felében már angol tudósok is érkeztek Nagy-Britanniából. 1946. szeptember 14–28. között Miss Dorothy Koeling, a Társadalomtudományi Egyetem előadója járt hazánkban. Itt-tartózkodása alatt Budapesten és vidéken előadásokat tartott. Sir Stanley Unwin 1966. október 15 és 22 között ugyancsak felkeresett több magyar kutatóhelyet. Tudományos könyvtárakat és kiadókat látogatott meg, valamint előadást tartott Debrecenben és Egerben. Az 1946–47-es tanévben lehetőség nyílott több magyar tudós, köztük történészek kiutazására. Magyar állami ösztöndíjban részesült Alföldi András ókortörténész és Gerevich László művészettörténész.[41]

A tudomány fejlődését elősegítő angol–magyar együttműködés a hidegháború kibontakozása után mindinkább visszaszorult, majd közel egy évtizedig teljesen leépült. A magyar–angol történészi kapcsolatok újból már csak a dogmatizmustól megszabadult magyar történettudománnyal jöttek létre.

A II. világháború utáni magyar kultúrdiplomáciai orientáció kidolgozása idején Olaszország volt az egyetlen állam, amellyel nem kellett a kultúrkapcsolat kiépítését kezdeményezni, hanem csupán demokratikus szellemben a meglévőt kiszélesíteni. Mivel a két ország viszonyát semmiféle negatív tényező nem terhelte, ezért a magyar–olasz tudományos kapcsolatok „csak" tudományos dimenziót kaptak.

A gazdag magyar–olasz közös történelmi múlt különösen kedvezett a történeti és művelődéstörténeti kutatásoknak. Nem véletlen, hogy a kultúrdiplomácia igen fontosnak tartotta az olaszországi kutatásokat. Az Országos Ösztöndíjtanács 1945. augusztus 23-i kutatási pályázatai közül a római Collegium Hungaricumba 5, a római Fraknói Vilmos Intézethez 2, a római Egyházi Intézetbe 5 kutató számára írt ki pályázatot.[42] Az első ösztöndíjasok 1947 tavaszán érkeztek meg Rómába. Római ösztöndíjas volt többek között Vayer Lajos ikonográfus, aki bibliográfiai anyagot gyűjtött és magyar vonatkozású képanyag után kutatott a Risorgimento c. folyóiratban. Radocsay Dénes művészettörténész Róma műemlékeit tanulmányozta és az Accadémia delle Belle Arti anyakönyveit nézte át. Az 1848-as forradalom centenáriuma alkalmából a magyar–olasz kapcsolatok kutatására római ösztöndíjban részesült Hanák Péter és Tarsó Judit.[43]

A nemzetközi tudományos életben való részvétel természetes igénye és kötelessége minden tudományterület képviselőinek. Bizonyos időszakokban azonban egyes szakmák jobban előtérbe kerülnek, szerepük megnő. Kiemelkedő fontosságúvá és preferálttá szakmai szempontok mellett egy „korszak" is tehet egy tudományt. Ez történt a történészekkel és a történettudománnyal. A történészektől egyfajta diplomáciai missziót vártak, abban reménykedtek, hogy meghatározó szerepük lesz a magyarság-kép formálásában. Az 1945

utáni magyar kultúrdiplomácia lépéseiből világossá vált, hogy a történészek „diplomáciai szerepet” elsősorban azokban az országokban kaptak, amelyek részesei, illetve létrehozói voltak a versailles-i rendszernek, ahol negatív magyarság-kép élt. A „problémamentes” országokkal ezért „csak” szakmai kapcsolat alakult ki. Ezeknek az együttműködéseknek az intenzitása attól függött, hogy az adott nemzet történettudománya milyen tudományos színvonalat képviselt, illetve az adott ország milyen lehetőséget biztosított a történeti-levéltári kutatásokhoz.

JEGYZETEK

1 Kosáry Domokos: „Kárpát-Európa” kutatás a Teleki Intézetben. Valóság, 1983. 9. no. pp. 32., 35., 36., 40.
Domokos Kosáry: The Idea of Comparative History of East Central Europe: the Story of Venture. Historians as Nation-Builders Central and South-East Europe. Macmillan Press Schooll of Slavonic and East European Studies University of London. pp. 124., 130.
2 Új Magyar Központi Levéltár /UMKL/ XIX-I-1e. 1945-9116.
3 Szabad Nép, 1945. július 5.
4 Szabad Nép, 1945. július 5.
5 Szabad Nép, 1945. július 1.
6 UMKL-XIX-I-1e. 1946-55302.
7 Embernevelés, 1945. 3–4. no. pp. 133., 135., 136.
8 Szabad Nép, 1945. szeptember 26.
9 UMKL-YIY-I-1e. 1946.70259.
10 UMKL-XIX-I-1e. 1946-77009.
11 UMKL-XIX-I-1e. 1945-30366.
12 Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás. Athenaeum, Budapest, 1946, p. 41.
13 UMKL-XIX-I-1e. 1946-65585.
14 UMKL-XIX-I-1e. 1946-77009.
15 UMKL-XIX-I-1e. 1946-96835.
16 UMKL-XIX-I-1e. 1946-91228.
17 UMKL-XIX-I-1e. 1946-88531.
18 UMKL-XIX-I-1e. 1946-88531.
19 UMKL-XIX-I-1e. 1946.-70729.
20 UMKL-XIX-I-1e. 1946-70729.
21 UMKL-XIX-I-1e. 1946-17929.
22 Szabad Nép, 1946. október 6.
23 UMKL-XIX-I-1e. 1947-95026.
24 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21491.
25 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21491.
26 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21491.
27 UMKL-XIX-I-1e. 1945-21491.
28 UMKL-XIX-I-1e. 1947-95026.
29 UMKL-XIX-I-1e. 1947-95026.
30 UMKL-XIX-I-1e. 1947-95026.
31 UMKL-XIX-I-1e. 1947-95026.
32 UMKL-XIX-I-1e. 1947-95026.
33 Magyar Közlöny, 1945. 10. no.
34 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44755.
35 UMKL-XIX-I-1e. 1947-52355.
36 UMKL-XIX-I-1e. 1947-77793.
37 UMKL-XIX-J-1-1k. 1947-62708/6.
38 UMKL-XIX-J-1-1k. 1947-62708/6.
39 Embernevelés, 1945. 3–4 no. pp. 133., 135., 136.
40 Magyar Közlöny, 1945. 108. no.
41 UMKL-XIX-I-1e. 1946-26299, UMKL-XIX-J-k. 1948-61-137/6.
42 Magyar Közlöny, 1945. 108. no.
43 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614.